

Twentse Taalbank

't Inschrien

2020 / 2

Kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Colofon

't Inschrien is het kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Jan Hinke, Theo Leoné (hoofdredacteur) en Harry Mulder.

Aan dit nummer werkten mee:

Geert Bekkering, Willem Bulter, Guus Goorhuis, Jan Hinke, Marcel Mentink, Henk Römer en John van Zuidam

Redactieadres

OKThuis
Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Patrick Welman, voorzitter
Willem Wondergem, vicevoorzitter en penningmeester
Evert Ulrich, secretaris
Adrie Strikker-Hemmink, lid
Jan Morsink, lid
Hems Oude Munnink, lid

Secretariaat

secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Rabo rek.nr: NL41 RABO 0129 5763 79

OKThuis

Stroinksbleekweg 12B
7523 ZL Enschede
Telefoon: 053-4787447
www.oudheidkamertwente.nl

Het abonnement is bij lidmaatschap van de vereniging ingesloten. Lidmaatschap van de vereniging kost per lid EUR 30,00, met partner EUR 35,00, jeugdleden tot 21 jaar EUR 15,00. Losse nummers zijn voor EUR 5,00 verkrijgbaar bij het secretariaat.

Nieuwe kopij moet uiterlijk 13 juli 2020 bij de redactie zijn. Richtlijnen voor publicatie zijn te vinden op de website.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie, schenkingen en sponsoring:
schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuugkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

ISSN 1875-2659

Inhoud

Dr. A. Benthem Gzn. (1844-1927) De leraar wiskunde die de eerste 'Geschiedenis van Enschede' schreef Jan Hinke en Geert Bekkering	3
Blik in oorlogsarchief Piet Goorhuis Guus Goorhuis	9
Heinrich und Käthe: Rijksduitsers op het Amelink Willem Bulter	15
Zoektocht naar holtinkstoel John van Zuidam	18
Oldenzaal en Enschede identiek op westhelling Henk Römer	19
Nieuw in de boekenkast Marcel Mentink	26

Bijschrift foto voorpagina:

Dr. A. Benthem in 1888, 54 jaar oud.

Foto Georg Rothe.

Dr. A. Benthem Gzn. (1844-1927)

De leraar wiskunde die de eerste ‘Geschiedenis van Enschede’ schreef

Jan Hinke en Geert Bekkering

Totdat in 1962 ‘Stad en land van Twente’ van L.A. Stroink uitkwam, gold Benthem’s ‘Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving’ uit 1895 als het standaardwerk over de geschiedenis van de voormalige textielstad. Toch stond Benthem bij zijn stadgenoten niet bekend als historicus. Geschiedenis was voor hem ook eerder zoets als zijn geheime passie.

Zijn tijdgenoten kenden hem als een gezien en hooggeacht burger die geraadpleegd werd in velerlei situaties. Hij was een echte onderwijsman, leraar wiskunde en adjunct-directeur aan de School voor Industrie en Handel, en schrijver van een aantal succesvolle schoolboeken. Daarnaast was hij o.a. ook oprichter en erelid van Turn- en Gymnastiekvereniging ‘Achilles’.

Goorse Borgmannen

Arent Benthem werd op 12 mei 1844 te Markelo geboren als zoon van de daar in 1832 aangestelde onderwijzer Gerrit Benthem (1809-1855) en Femia Frantsen (1811-1864). Ze woonden met zeven kinderen in het kostershuis. Sommige kinderen overleden jong, twee zusters trouwden met ondernemers, broer Jan volgde zijn vader op als onderwijzer en broer Gerrit werd machinist ingenieur in Enschede.

Vader Gerrit Benthem schreef voor de *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren van 1844: Verslag van eenige oudheden, gevonden bij het afbreken van de Oude Kerk te Markelo*; en in 1845: *Beschrijving van de thans nog in gebruik zijnde feesten of malen, onder de landlieden in de gemeente Markelo, bij gelegenheid van geboorte, doop, huwelijk en begraafing*.

De Oudheidkamer bezit een brief van Arent van twee jaar vóór zijn dood vanuit zijn toenmalige woonplaats Nijmegen aan C.J. Snuif naar aanleiding van een toegezonden overdruk van diens artikel ‘Het Borgmansrecht van Goor’. Benthem schrijft daarin dat hij vroeger de lezing van zijn vader over de Borg en de Borgmannen heeft gelezen en dat hij het terrein van de Borg met de boomgaarden kent van wandelingen uit zijn jeugd (OKT-GT 17.5). De belangstelling voor onderwijs en geschiedenis heeft hij kennelijk van huis uit meegekregen.

Gouden medaille en Summa cum laude

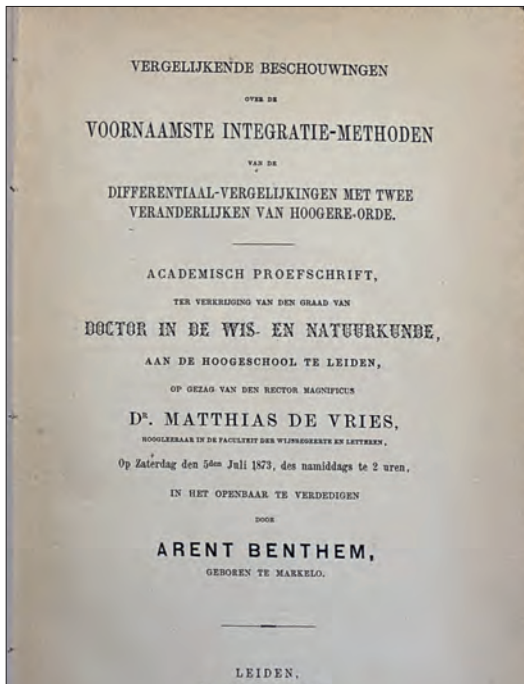
Het is dan ook niet verbazingwekkend dat hij van 1 november 1862 tot 1864 hulponderwijzer is aan de openbare lagere school te Deventer en van 1864 tot 1 oktober 1868 aan een school te

Het gebouw van het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix (*Wiskunde is de moeder der wetenschappen*) aan de Pieterskerkgracht 13 te Leiden.

Voorschoten. In die tijd was het leraarsalaris gekoppeld aan de grootte en belangrijkheid van een plaats, zodat de betere onderwijzers nog wel eens ‘omhoog’ solliciteerden. Vanuit Voorschoten heeft hij aan de Hogeschool in Leiden een graad gehaald in wis- en natuurkunde en daarna van 1868 tot 1872 lesgegeven in natuur- en werktuigkunde aan (de school van) het Genootschap Mathesis Scientiarum Genitrix te Leiden aan de Pieterskerkgracht.

Dat hij zeer bekwaam was, blijkt niet alleen in juli 1873 uit zijn doctorstitel die hij ‘summa cum laude’ in Leiden behaalde voor zijn proefschrift *“Vergelijkende beschouwingen over de*

voornaamste integratie-methoden van de differentiaal-vergelijkingen met twee veranderlijken van hoogere orde”. Hij kreeg ook op 18 februari 1873 een door de koning uitgeoefde gouden medaille voor zijn antwoorden op een mathematische (prijs)vraag die door de wis- en natuurkundige faculteit van de Leidse Hogeschool in 1872 was uitgeschreven. Hij schreef ook artikelen in Nieuw Archief voor Wiskunde, in de delen I t/m III (1875 – 1877), zoals - *De periodiciteit der functiën* p. 186-192, - *Theorie der functiën van veranderlijke complexe getallen*. p. 113-144 (twee artikelen, incl. Slot), - *Herleiding van de formule van Cardanus in het onherleidbare geval*. p. 67-69.

Onderwijs carrière

In 1872 solliciteerde hij o.a. bij de Industrieschool voor meisjes in Amsterdam, maar op 1 september 1872 werd hij aangesteld als leraar wiskunde aan de Twentse Industrie- en Handelsschool te Enschede, die op 1 september 1886 zou worden omgezet in de Nederlandse School voor Nijverheid en Handel [we zouden nu HBS zeggen]. Zijn eerste schooldirecteur was A.J. van Deinse, eveneens doctor in de wis- en natuurkunde en de vader

van Jacobus Johannes (Ko) van Deinse. Als zeer gewaardeerd en bekwaam leraar zou Benthem tot september 1913 in Enschede in het onderwijs werkzaam blijven.

In de krant staat dat hij op 1 september 1913 vertrok naar Nijmegen om stil te gaan leven. Dat verbaast nogal, want als we nagaan wat hij allemaal naast zijn baan gedaan heeft, lijkt ‘stil leven’ niet echt iets dat bij hem past. Mogelijk koos hij voor deze plaats omdat daar zijn ongetrouwde dochter Johanna Dina woonde. Zij heeft later ook wat boeken van haar vader geschonken aan de Enschedese bibliotheek.

Drie maal getrouwd

Arent Benthem trouwde in 1873 - vlak voordat hij in Enschede ging werken - in Zaltbommel met Johanna Dina Egberts, geboren te Markelo in 1844. Zij overlijdt al in oktober 1874 aan de gevolgen van tbc, na in juli een dochter ter wereld te hebben gebracht. In 1876 trouwt Arent in Lekkerkerk met Johanna's 11 jaar jongere zus Christina. Zij krijgen een dochter en vier zoons, van wie twee zoons jong overlijden. Christina overlijdt in 1889 te Enschede, 33 jaar oud aan de gevolgen van phthisis pulmonum (longtering). Arent hertrouwt dan in 1892 in Enschede met Gertje Gatsonides (geboren in Dokkum, 1854). In 1894 krijgen ze een levenloos kind. Met haar woonde Benthem aan de Zuiderhagen 81, naast het woonhuis van fabrikant Nathan Menko, niet ver van het Van Heekbad. Met Gertje verhuist Arent in 1913 naar Nijmegen (Barbarossastraat 46), waar hij op 24 april 1927 zou overlijden.

Sociaal en sportief actief

Over Arent Benthem's sociale activiteiten is weinig terug te vinden; helaas is het niet bekend wat er met zijn persoonlijke archief is gebeurd. Uit het Haarlem's Dagblad van 11 juli 1910 kunnen we opmaken dat er naar aanleiding van een textielstaking een burgercomité is gevormd, bestaande uit dr. A. Benthem Gzn. en 23 andere notabele ingezetenen, dat per stroobiljet ernstig waarschuwt tegen voortzetting van de strijd. Het comité biedt aan te bemiddelen. Ook weten we dat hij in 1906 enkele slangen en andere dieren op sterk water schonk aan de school waar hij werkzaam was.

Op het gebied van de lichamelijke opvoeding

was dr. Benthem een der pioniers in Enschede. Hij gaf in 1878 de eigenlijke stoot tot de oprichting van de Gymnastiek- en Schermvereniging "Achilles" alhier. Tevens is hij jarenlang lid geweest van het hoofdbestuur van het Nederlands Gymnastiekverbond. Als medeoprichter zorgde hij er voor dat A.L. Clemens, vakleerkracht lichamelijke opvoeding aan de Handelsschool, de eerste 'directeur' van Achilles werd. In 1889 werd Arent Benthem tot erelid benoemd. Hij was ook zelf actief als turner.

Historicus

Hij is al dertien jaar in Enschede bekend als leraar wiskunde, wanneer in 1895 zijn "Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving" uit de lucht lijkt te vallen. Daarin heeft hij op een wetenschappelijke manier met vele voetnoten en bronvermeldingen, vele waardevolle gegevens over de historie van de stad samengebracht. In 1920 kwam er zelfs nog een tweede, sterk verbeterde en aangevulde druk. Er moeten jarenlange onderzoeken aan ten grondslag hebben gelegen. Bij de grote stadsbrand van 7 mei 1862 was het stadsarchief op een enkel stuk na verloren gegaan. Dus het betekende een enorme klus om uit allerlei hoeken en gaten de informatie te verzamelen. Op veler steun deed dr. Benthem daarvoor een beroep, waarvoor hij een willig oor vond. Zo werd een geheel verkregen, dat de samensteller tot grote eer strekt: een prachtig, uitvoerig werk over de historie van de steeds belangrijker wordende stad Enschede. Maar hoe is hij er toe gekomen om met zo veel inzet aan die grote taak te beginnen?

Het kostershuis te Markelo waar Benthem opgroeide.

Arent Benthem in 1868, 34 jaar oud.
Foto A. Greiner, Amsterdam.

Wandelkaart met gids

Arent Benthem was in 1888 een der eerste leden van het toen opgerichte "Leesgezelschap Enschede" en had daardoor ook langs die weg toegang tot goede boeken en tijdschriften. Hij had kennelijk een brede interesse, in méér dan alleen de wiskunde.

De eigenlijke oorzaak van het ontstaan van de "Geschiedenis van Enschede" is onbedoeld de afdeling Enschede van het Nederlands Onderwijzers Genootschap geweest, waarvan dr. Benthem lang een ijverig lid was. In 1889 besloot die afdeling een wandelkaart te laten maken van Enschede en omstreken. Op verzoek van zijn collega's van de HBS J.J. van Deinse en S. Bloemendaal werkte ook dr. Benthem mee aan de wandelkaart, in het bijzonder aan de begeleidende "Gids voor Enschede en omstreken". Kaart en gids zijn in 1997 in facsimile uitgave herdrukt door het Van Deinse

Instituut in de uitvoering van een plastic soft cover met uitvouwbare kaart.

J.J. (Ko) van Deinse was tijdens het verschijnen van de 'Gids' in 1889 22 jaar oud en werkte toen nog in het onderwijs, evenals zijn latere schoonvader S. Bloemendaal, die hoofdonderwijzer was. Kort daarop zou Ko van Deinse het onderwijs verlaten en een leidende functie bij de firma Jannink aanvaarden.

Geschiedenis van Enschede

Na het verschijnen van de kaart met Gids had Arent Benthem blijkbaar zo de smaak van het historisch onderzoek te pakken, dat hij zijn studie van de geschiedenis van Enschede en omgeving gewoon voortzette. Het is niet onmogelijk dat daar nog bij kwam, dat de flinke kritiek, die mr. R.E. Hattink uit Almelo in Tubantia leverde op de geschiedkundige kwaliteit van de wandelgids, Arent prikkelde om met verdubbelde ijver verder te schrijven.

Met als resultaat dat hij in 1895 zijn "Geschiedenis van Enschede en zijne naaste omgeving, van de vroegste tijden tot den wederopbouw van de Stad na den brand van 7 Mei 1862" kon publi-

ceren. Het werd bij Joh. Peteri (Firma B.B. Blijdenstein) gedrukt en kostte f.3,-, gebonden in linnen f.3,50. Bij gelegenheid van het koninklijk bezoek aan Enschede in 1895 werd een exemplaar van het boek, in rood fluweel gebonden, aangeboden aan het koninklijk gezelschap. Het exemplaar is nog altijd aanwezig in het Koninklijk Archief. In 1920 kwam hiervan een tweede, grondig herziene druk uit van XVII, 783 pagina's, waarvoor ook C.J. Snuijff veel materiaal had aangedragen. Hieraan waren ook de genealogieën van 32 vooraanstaande families toegevoegd.

Arent Benthem schreef ook nog *Aanteekeningen over de Genealogie der familie Lasonder*, samen met C.J. Snuijff. En in de Twentsecollectie van de openbare bibliotheek in Enschede wordt het 69e exemplaar bewaard van de genealogie uit 1900 van de *Familie Ter Kuile*, door G.J. ter Kuile. Het boekwerkje staat - op geschept papier- vol met aantekeningen door Arent Benthem, kennelijk ter voorbereiding van de genealogie die in de tweede druk van zijn "Geschiedenis van Enschede" kwam te staan. Toch schrijft Benthem in een brief aan C.J. Snuijff, dat hij geen genealoog is, maar vooral geïnteresseerd in streekgeschiedenis.

Familieportret uit 1898 met Arent Benthem (staande, midden), zijn derde echtgenote Gertje Gatsonides (zittend, midden rechts) en de kinderen uit zijn vorige huwelijken. Foto S. Goudsmit.

Normaalscholen.

Als leeraren aan de met 1 April te openen Rijksnormaalschool te Enschede, zijn voorgedragen de heeren H. van Braam Hzn. (directeur, C. C. Schlenker, A. A. Wikman, dr. A. J. van Deinse, dr. A. Benthem. S. Bloemendaal, A. L. Clemens, J. Grooters en T. Nijenhuis.

Voordracht leraren aan de Rijksnormaalschool.

De herdruk van 1920

Overigens was de herdruk van zijn standaardwerk 'Geschiedenis van Enschede' in 1920 'niet in den handel', waardoor we moeten aannemen dat deze uitgave door de textielfabrikanten is gefinancierd. Het boek was in een oplage van ca 500 exemplaren gedrukt bij de opvolger van B.B. Blijdenstein, drukkerij Van der Loeff, in eerste instantie voor de ca. 90 intekenaren. Er zijn echter wel advertenties verschenen in de toen nog lokale Enschedese krant Tubantia, waarin het boek werd aangeboden. Vermoedelijk betrof dit het restant van de oplage nadat het onder de intekenaren en hun familieleden was verspreid. Het werd in de maand december van 1920 als tip voor een "St. Nicolaas geschenk" aangeboden voor f.30,-. In 1921 werd de prijs van de toen nog resterende exemplaren verhoogd.

Blijkbaar was de herdruk toch niet grondig genoeg, zeker niet voor de laatste halve eeuw, want in de jaren '30 werd steeds meer de noodzaak gevoeld een actualisering tot stand te brengen. L.A. Stroink is daar in de dertiger jaren al wel aan begonnen, maar zijn hele kaartsysteem verbrandde in de oorlog door een bombardement waarbij ook zijn huis werd getroffen. Kort na de Tweede Wereldoorlog werd op een bijeenkomst in het Rijksmuseum Twenthe besloten door mensen met belangstelling voor geschiedenis, dat er toch echt een nieuw boek moest komen. Dezelfde Loet Stroink heeft zich na zijn pensionering aan die arbeid gezet en in 1962 verscheen zijn "Stad en Land van Twente". Dit forse boek geeft in het eerste deel weliswaar een min of meer lopend verhaal, maar dat verandert richting 1800 geleidelijk in een opsomming van

op datum geordende gegevens. Heel nuttig, maar het heeft lang geduurd voordat opnieuw gepoogd werd een uitgebreid en samenhangend verhaal te brengen van Enschede's verleden. Dat werd in 2014 "Geschiedenis van Enschede. Stad van stoom en strijd" van de hand van Wim H. Nijhof, tenzij we G.J.I. Kokhuis' "Historie van Enschede" uit 1984 die eer al gunnen.

Burcht van Enschede

Belangrijk zijn ook Benthem's artikelen "*De burcht van Enschede en zijne Adellijke Gerechtigheden*" in de *Verslagen en Mededelingen* van de VORG in 1900. In het archief van de Oudheidkamer wordt een map brieven bewaard (OKT-SE 026) die in de periode van 1897 tot 1901 geschreven zijn door de heer C. von Scheven, Oberst a.D., uit Wilmersdorf bij Berlijn en vanaf het Rittergut Lippinsen bij Laskowitz, over de families Scheven en Van Loen, bezitters van de Borg Enschede. Benthem maakte daar een (zeer gecompliceerd) schema van, dat de basis vormde voor zijn publicaties.

Arent Benthem heeft zich op zijn publicaties altijd zeer zorgvuldig voorbereid en geeft ook steeds de bronvermeldingen. Hierin zien we de beoefenaar van de exacte wetenschappen terug. Waarschijnlijk vanwege die zorgvuldigheid wordt hem gevraagd om voor de herdenking van 100 jaar herstelde onafhankelijkheid van Nederland, te schrijven over de gebeurtenissen in Twente in 1813. Deze herdenking resulteerde in heel Nederland in een flink aantal dikke boeken, waaronder: *Historisch Gedenboek der herstelling van Neerlands onafhankelijkheid in 1813* van Koolemans Beijnen. Benthems bijdrage

Arent Benthem en Gertje Gatsonides in de tuin van Zuiderhagen 81 te Enschede.

over Twente hierin werd ook afzonderlijk uitgegeven als *Twente 1813-1913*, bij Van der Loeff te Enschede. Beperkt van omvang, maar toch vermeldens- en lezenswaardig zijn van Benthem: “*Verklaring van den Historischen Optocht*”, 2 September 1898 te Enschede gehouden b.g.v. het inhuldigingsfeest van koningin Wilhelmina en “*De Historische Optocht*”, in de *Officiële FEESTGIDS Onafhankelijkheidsfeest op 29, 30 en 31 Augustus 1913*. Ook de *Driemaandelijksche Bladen* bevatten artikelen van Benthem.

Familiebanden met Enschede

De Overijsselse familie Benthem, waartoe dr. A. Benthem Gzn. behoort, voert als wapen: doorsneden, boven bestrooid met 9 schijven, beneden een horizontaal geplaatst takje, met drie opwaarts gerichte eikels. Het helmteken is een vlucht, waartussen een eikel staande op een schijf. Volgens de legende gaat de familie terug op een jongere zoon van het huis Bentheim, die beneden zijn stand was getrouwd, en daarom het oude familiewapen der Bentheim's (18 gouden munten in rood) half voerde, vermeerderd met de tak met de 3 eikels.

Ook via zijn schoonfamilie had Benthem (semi-)adelijke connecties. De vader van de zusjes Egberts, Emond Jozua, geboren te Winterswijk, was getrouwd met een dochter van luitenant-kolonel Berend Hendrik van der Wijck, die

woonde op het landgoed De Stoevelaar bij Goor. Het geslacht Van der Wijck is zeer oud en te herleiden tot de 15e eeuw. Het is later verheven in de adelstand. Er liepen ook lijntjes naar Enschede. Een andere dochter uit deze familie, Hendrietta, trouwde met Berend Ten Cate (1823-1865) uit Enschede, koffieplanter in Brazilië. De oudste zuster van Berend Hendrik van der Wijck, Julia Johanna, was getrouwd met jonkheer Storm van 's Gravezande, burgemeester van Lonneker.

Het wordt duidelijk dat Arent Benthem door zijn afkomst, achtergrond en familierelaties meer heeft kunnen bereiken op het terrein van lokaal historisch onderzoek dan iemand die als buitenstaander dit idee zou hebben opgevat. Hij had het respect van zijn omgeving verdiend als leraar en ‘paste’ binnen de besloten groep van fabrikanten van die tijd, net als zijn ‘compagnon’ Ko van Deinse. Deze laatste schreef over hem in Tubantia kort na diens dood: “Een werkzaam leven, aan vele Enschedesche belangen toegewijd, is met het heengaan van dr. Benthem afgesloten”.

Dit artikel kwam mede tot stand dankzij Mariken Scholten en Chris Brand (archieff OKT), Twente Collectie Bibliotheek Enschede en Stichting Heemkunde Markelo.

Blik in oorlogsarchief Piet Goorhuis

Guus Goorhuis

Mijn oom Piet Goorhuis (1914 – 1972) begeleidde ontsnapte geallieerde krijgsgevangenen van Oldenzaal naar de Belgische grens. Was commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten afdeling Denekamp. Kijk mee naar de beelden uit een oorlogsarchief, waaruit nog niet eerder werd gepubliceerd.

Afb.01: Denekamp, zomer 1958. Wim en Guus, de zoons van Paul Goorhuis, voor hun ouderlijk huis, Stationsstraat 2. Op de achtergrond de winkel van schoenmaker Mensink.

Afb.02: Denekamp viert tien jaar bevrijding, mei 1955. de St. Nicolaaskerk. Jong en oud, het was een feest voor de gehele gemeenschap.

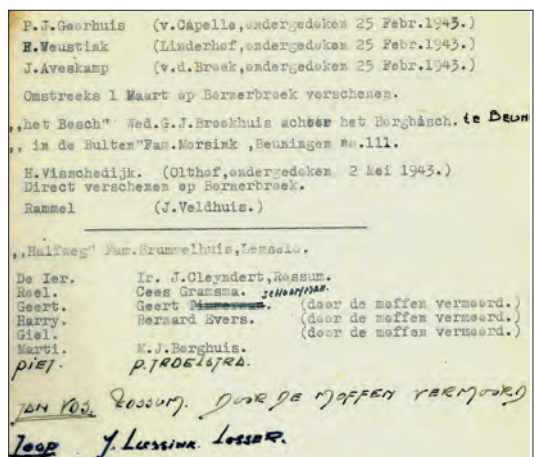
Stengun

“Paul! Diene jongs loopt met nen stengun op straat!” Buurman en schoenmaker Jan Mensink rent bij ons thuis naar binnen, zomer 1958, om mijn vader te waarschuwen dat diens zoons van zes en vier zojuist gewapend het dorp zijn ingelopen. De tweede wereldoorlog was weliswaar dertien jaar eerder beëindigd, maar Denekamp kende meerdere bewoners zoals Paul Goorhuis die nog een relict uit die tijd op zolder bewaarden – je wist tenslotte maar nooit. Twee kisten munitie stonden op dezelfde zolder, maar die bleken voor de kleuters toch te zwaar. Nog op dezelfde dag werd het wapentuig achter in onze toenmalige tuin aan de Stationsstraat – later marktplein – begraven. De oorlog was nu echt voorbij.

Nog maar drie jaar eerder vierde de bevolking van Denekamp tien jaar bevrijding. Daar waar op 2 april 1945 de Britse tanks van de bevrijders langs reden, werden nu ballonnen opgelaten: bij

N.B.S. Afdeling Denekamp en daarvóór

‘P. van Capelle’, schuilnaam van Piet Goorhuis (1914-1972), was samen met ‘Linderhof’ en ‘Van de Broek’ (Frans Weustink en Johan Aveskamp)

Afb. 03: Eerste pagina uit eerste documentatiemap uit de nalatenschap van Piet Goorhuis.

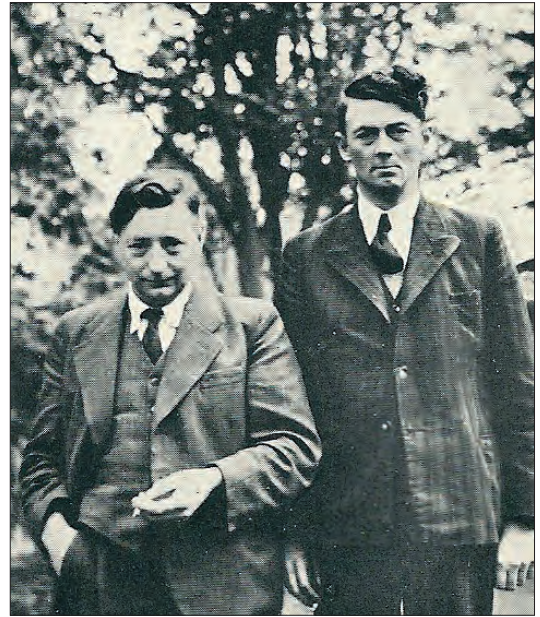
op 25 februari 1943 ondergedoken op boerderij Brummelhuis bij Bornerbroek om uit handen te blijven van de Duitse bezetter die hen zocht. Dit getypte namenlijstje staat op de eerste bladzijde van de eerste van een serie mappen die Piet Goorhuis voorzag van een omvangrijk bestand aan eigen documenten en foto's over de activiteiten van zijn eigen spontaan tot stand gekomen verzetsgroep. Later zou deze de kern gaan vormen van wat vanaf 13 september 1944 de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (N.B.S.) Afdeling Denekamp was.

Al sinds 1940 werden geallieerde militairen die ontsnapt waren uit Duitse krijgsgevangenkampen en de grens hadden kunnen oversteken, door Nederlandse burgers clandestien geholpen met onderdak, kleding en geld. Vervolgens werden de militairen onder meer vanaf station Oldenzaal per trein via Tilburg en Goirle en Weert-Stamproy naar België gebracht waar ze – eveneens met hulp van de Illegaliteit – verder konden richting vrijheid. Ir. Jan Cleyndert ('de Ier') die in de oude pastorie van Rossum woonde, coördineerde met de Groep Olde Loohuis Oldenzaal vele van deze acties en hij bracht samen met Piet Goorhuis persoonlijk tientallen Britse, Franse en ook Belgische militairen per trein naar de Belgische grens, een uiterst riskante aangelegenheid.

De illegaliteit: een jong gezelschap

Van Piet Goorhuis en de dierenarts Bernard Brummelhuis zijn me geen foto's bekend uit de oorlogsjaren. Deze foto is in '47 gemaakt door de Britse collega van Major Arkwright, Lieutenant-Colonel Rupert Fuller, op bezoek in Denekamp om hun redders te bedanken, en staat in het boek dat Arkwright schreef over hun ontsnapping uit Duitse krijgsgevangenschap. Daarin werd de cruciale rol die de twee Denekampers in oktober 1942 speelden bij deze tocht naar de vrijheid uitvoerig beschreven.

Bij de oprichting van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten Afdeling Denekamp op 13 september 1944 bestond deze uit 88 leden, gerekruteerd uit de mannelijke bevolking van Denekamp en omstreken. P.Goorhuis, M.Gijswijf, H.Visschedijk, F.Weustink, J.Aveskamp en J.Veldhuis waren

Afb. 04: Bernard Brummelhuis en Piet Goorhuis; afgebeeld in Major A.S.B. Arkwright: *Return Journey. Escape from Oflag VI B. London 1948, p. 113.*

respectievelijk Plaatselijk Kommandant, Kommandant Inlichtingen, Plaatsvervangend Plaatselijk Kommandant, Sectie Kommandant, Kommandant Opsporingsdienst en Wachtkommandant. Daarnaast waren H.Oude Elferink, H.Gortemaker, J.F.Keij, J.Westerhof, J.Keizer en H.Koenen Groepskommandant. De N.B.S. had twee koeriers – de enige vrouwen in dit gezelschap: “Mej. Van der Meijden en Mej. J.Weustink?”. De gemiddelde leeftijd van de Afdeling Denekamp was 26 jaar. Het gezelschap bestond voor het overgrote deel uit generatiegenoten: ongeveer zeventig procent waren twintigers en twintig procent bestond uit dertigers; twaalf personen waren gehuwd. In zekere zin vormde de Denekamper jeugd de kern van de N.B.S. Of dit ook voor andere plaatsen in Twente geldt, is me niet bekend.

Afronding van de bevrijding op 22 september

Na de bevrijding werd in het gemeentehuis van Denekamp tussen de privé-papieren van de in april naar Duitsland gevluchte N.S.B.-burgemeester Jan Adam Eekhof een kattenbelletje gevonden met daarop vermeld “*Frau N.E. bei Ogilvie, Königstrasse 7, Schleusingen, Thüringen.*” De aantekening “*Frau N.E.*” betekende dat

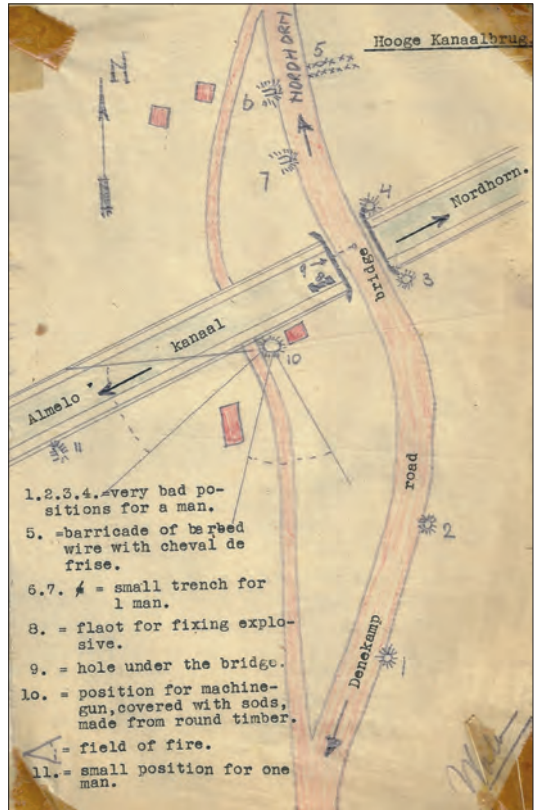
Afb.05: N.S.B.-burgemeester Eekhof, ook Surrogaat genoemd, op 22 september 1945, pas vijf maanden na de 'echte' bevrijding, als arrestant aan de Denekamper bevolking getoond.

Eekhofs echtgenote Nancy Stork daar al eerder verbleef. De Denekampers gaven dit adres door aan de Amerikaanse geheime dienst die Eekhof vervolgens ter plekke kon arresteren. Het kattenbelletje zelf kreeg een prominente plek in de oorlogsdocumentatie van Piet Goorhuis.

De foto van Eekhof lijkt door het ontbreken van scherpte de geladenheid van het moment te vergroten: een strakke, verstijfde blik van de gearresteerde te midden van de hem omringende Denekampers. Voor laatstgenoemden was de oorlog misschien nu pas echt voorbij. De Bijzondere Rechtspleging van ons land kreeg vervolgens het laatste woord ten aanzien van Eekhofs optreden, en dat van zijn vrouw, in de Denekamper oorlogsjaren, in dit geval het Bijzonder Gerechtshof te Almelo.

Kerntaken van de N.B.S. tussen september '44 en mei '45

Leden van de N.B.S. Denekamp, onder hen vooral Johan Havekes, maakten vlak voor de bevrijding in het geheim schetsen van alle kanaal- en Dinkelbruggen rond Denekamp met daarop precies aangegeven de Duitse versperringen en opgestelde mitrailleurstenen. Dit was een van de opdrachten die "de Ier" (eerder genoemde ir. Jan Cleyndert, Kringcommandant N.B.S. – S.G. Kring Oldenzaal, uit Rossum) al bij de oprichting van de N.B.S. per koerier had doorgegeven. Daar hoorden ook het regelen van wapendroppingen bij de Hooijdijk in Hezingen bij, andere geschikte terreinen zoeken voor wapendroppingen en het vaststellen van de

Afb.06: Tekening met beschrijving situatie Hoge Kanaalbrug Nordhornsestraat, maart 1945.

sterkte van de Duitse Wehrmacht of SS en hun bewapening en voorraden.

De documentatie van Piet Goorhuis bevat een "Gevechtsrapport Nederlandsche Binnenlandsche Strijdkrachten / Strijdend Gedeelte, Afdeling Denekamp, Sectie Zuid, Noord" – vijf getypte pagina's die de cruciale april dagen in en rond Denekamp beschrijven.

Het rapport begint aldus: "Op zondag 1 april 1945 (1^e Paaschdag) om ongeveer 5 uur in de namiddag komt op het Kwartier van de Plaatselijke Commandant de order binnen: 'Hedenavond om 8 u aantreden! Bovengrondsche telefoonlijnen en kabels onklaar maken! Kleinere groepen terugtrekkende Duitschers ontwapenen en gevangen nemen!'" Vervolgens worden er enkele acties uitvoerig beschreven.

Het slot van dit rapport luidt: "Zoo gingen de eerste en tevens interessantste dagen voorbij en het resultaat was: 280 krijgsgevangenen en

Afb.07: BS-ers Hendrik Oude Elferink, Johan Benneker en Tonny Grunnekemeijer met hun stengun in het zojuist bevrijde Denekamp: 2 april 1945.

ongeveer 150 NSB-ers en Collaborateurs en een huis vol met wapens: lichte en zware munitie – het aantal politieke gevangenen bleef groeien, terwijl de krijgsgevangenen successievelijk werden afgevoerd. Alle gevaarlijke NSB-ers en landverraders, met uitzondering van de Surrogaat-Burgemeester, werden gepakt, terwijl ook enkele gevaarlijke Duitse hoge Partei-functionarissen werden gearresteerd. Voorwaar geen slecht resultaat voor Denekamp.”

Uit deze slotzin spreekt ingehouden trots: alle opgekropte angst, spanning, boosheid en verdriet van de afgelopen bezettingsjaren samengevat in wat je op zijn Twents zou kunnen omschrijven als *“t kon slechter.”*

Na deze slotzin volgen elf handtekeningen bij de even zovele getypte namen van de commandanten van de N.B.S., afdeling Denekamp, afgerond met die van administrateur Johan Heerink.

Afb.08: Bonken-Jantje als arrestant over de Oldenzaalsestraat in Denekamp gevoerd, 8 april 1945.

De Arrestantencommissie Denekamp aan het werk

Deze foto is een goede weergave van de sfeer van het moment van de waarheid voor vele Denekampers: Plaatsgenoot ‘Bonken-Jantje’, prominent en gevreesd N.S.B.-er, lid van de Landwacht en geregistreerd als ambtenaar van de Sicherheitsdienst, werd enige dagen na de bevrijding van Denekamp in Nordhorn opgespoord en gearresteerd. Op de foto wordt hij door leden van de N.B.S. Denekamp in een soort van optocht naar het gemeentehuis gevoerd. Frans Weustink, een van de commandanten, met de N.B.S.-band om zijn linker arm, loopt voorop. In de regio-literatuur over de oorlog wordt Bonke één keer vermeld: als compagnon van Landwachter Dirk Jan Kip uit Ootmarsum bij hun gezamenlijke overval op een zomerhuisje in het Lutterzand waarbij onder meer Dirk Kloos werd gearresteerd, lid van de sabotagegroepen van de Landelijke K.P.

In de loop van april 1945 werd door de Arrestanten-Commissie van de N.B.S. te Denekamp een uitvoerige lijst samengesteld met daarop vermeld de resultaten van het onderzoek ten aanzien van *“N.S.B.-ers en andere verdachte personen”* die vanaf de tweede april opgespoord en gearresteerd waren. Deze lijst bevat de namen van in totaal 171 personen, hun geboortedata en vervolgens drie categorieën waarin deze personen ingedeeld: *Arrest, Huisarrest, Vrij*. Het onderdeel *Arrest* was weer onderverdeeld in de categorie *“A (kan direct naar het kamp), B (moet eerst naar Almelo), E (door de Engelschen overgenomen), lid (= lid N.S.B. na 1 febr. ’42) en k.s. (= kaartstelsel N.S.B. Enschede).”*

Beschuldigingen

De categorie *‘Motiveering’* en *‘Bijzonderheden’* is het interessantst, want daarin werden vooral zaken vermeld waarvan de arrestanten beschuldigd werden. Zo werden zes personen als *‘Broodgeval’* bestempeld, en dus N.S.B.-lid geworden waren omdat ze in de textiel te Nordhorn werkten of anderszins min of meer genoodzaakt waren lid te zijn van de N.S.B. Verder werden negen personen ervan beschuldigd dat ze Nederlanders, onderduikers en / of krijgsgevangenen hadden aangebracht bij de bezetter. Veertien personen werden ervan

beschuldigd lid te zijn van of nauw te hebben samengewerkt met de Gestapo, SD, spionage hadden gepleegd of dat ze lid waren van de SS. Drie personen werden aan de Engelsen overgedragen, veertien kregen huisarrest, 24 werden vrijgelaten, 36 personen moesten “door Almelo worden gecontroleerd” (een hogere instantie) en 88 personen vielen onder de A-categorie en konden “direct naar het kamp”, vermeldt deze lijst. Op 11 mei 1945 werden deze arrestanten afgevoerd en op 1 juni daarop volgend nam de ‘Politieke Opsporings Dienst Denekamp’ (P.O.D) alle taken en bevoegdheden van de Arrestanten Commissie over. Van deze in totaal 171 beschreven personen was de gemiddelde leeftijd ongeveer 39 jaar, aanmerkelijk ouder dus dan die van de N.B.S.-leden (26 jaar). De arrestanten hadden in veel gevallen al een gezin, werkkring en inkomen en dat was bij de jongere Denekampers van de Illegaliteit niet of veel minder het geval.

Omgekomen na de bevrijding

Afb.09: Legitimatiekaart van Johan Havekes, gedateerd 1 april 1945, enkele dagen voordat hij omkwam bij Natura Docet.

De tragische en volkomen onverwachte dood van N.B.S.-lid en onderwijzer Johan Havekes op 4 april 1945 schokte de Denekamper gemeenschap. Waarnemend burgemeester Van Wulfften Palthe had een gedetailleerd uitgewerkt draaiboek opgezet voor de plechtige uitvaart en begrafenis van deze alom geliefde dorpsgenoot. Bij diens graf weerklonken saluutschoten. Een week later, op de twaalfde april, stelde de leiding van de N.B.S. een proces verbaal op van dit drama, bedoeld om de alleen achtergebleven

moeder van de omgekomen Havekes te ondersteunen in haar levensonderhoud.

“Proces Verbaal.

Ondergeteekenden P. Goorhuis en M. Gijswijt, resp. Plaatselijk Commandant en Inlichtingdienst der N.B.S. Denekamp, verklaren, dat op Woensdag den vierden April 1945, des voormiddags te omstreeks 7.20 uur een Duitsch vliegtuig een bom heeft laten vallen in de nabijheid van het museum Natura Docet te Denekamp. Op tijdstip en uur bovengenoemd bevond zich aldaar in de uitoefening van zijn dienst het N.B.S.-lid Gerardus Johannes Havekes, geboren 13 november 1918 te Nieuwkoop, beroep onderwijzer, gewoond hebbende Slotsdijk 7 gemeente Denekamp.

Vornoemde Havekes werd op slag gedood. Hij was een stille werker en plichtsgetrouw man, eenigst zoon en kostwinner zijner moeder. Opdat voor de nabestaande gezorgd zal worden, hebben wij ondergeteekenden opgemaakt en gesloten dit procesverbaal op den twaalfden April 1945.”

Slotscene uit een Twentse ontsnapping

“Daar zaten we dan in de cel. Drie jaren lang hadden we kans gezien het te ontloopen en nu, vlak voor de bevrijding, krijgen ze ons te pakken, maar enfin, wie weet.” Aldus Capelle, alias Piet Goorhuis, in zijn verslag van de arrestatie op maandag 12 februari 1945 – van hemzelf, van Johan Aveskamp en boer Hendrik Morsink uit de Mekkelhorst bij wie ze ondergedoken zaten, van hun opsluiting in de cellen van het gemeentehuis van Denekamp én ontsnapping vlak vóór ze naar de Sicherheitsdienst in Enschede gebracht zouden gaan worden. De aanstichter van hun arrestatie was eerder genoemde Bonken-Jantje.

Het verslag beslaat drie getypte pagina's en voert hier te ver. Eén onderdeel van de spectaculaire ontsnapping is echter te mooi om ongenoemd te laten: direct nadat ze op de 14e februari het gemeentehuis konden ontvluchten, grepen Piet en Johan door collega-BS-ers gereed gezette fietsen om zo snel mogelijk naar het onderduikadres in het Borgbos bij Singraven te rijden. Pas onderweg merkten ze dat Hendrik Morsink hen niet was gevolgd. Wat was er gebeurd?

Afb. 10: Portret van Capelle (Piet Goorhuis), januari 1944, getekend door een Belgische militair, ondergedoken op boerderij Brummelhuis in Lemselo.

Hendrik was (schrijft Piet Goorhuis) “tegelijk met ons ontvlucht, was buiten achter het Gem.Huis gevallen, was netjes weer opgestaan en had eens eerst kalm zijn broek afgeveegd en was toen verder gewandeld, had bij Bekhuis ook wel een fiets zien staan, maar vond dat hij toch maar zoo die fiets niet mee kon nemen en was dus verder gewandeld. Op straat bij v.d. Heuvel was Veltmaat aan het timmeren geweest, deze had hij nog aangesproken met de woorden: “Wie sind er oet, hes de jongs ok zeen?” waarop Veltmaat had geantwoord: “Keal, maak as weg koms!” (Toen we dit hoorden hebben we ontzettend gelachen.)” Uiteindelijk kwam ook Hendrik aan in ‘het Bosch’. Van daaruit verhuisden Piet en Johan naar onderduikadres Brummelhuis in Lemselo om de organisatie van de N.B.S. Denekamp verder ter hand te nemen. Hendrik was vanaf nu ook ‘veroordeeld’ tot onderduiken en kreeg bij Scheuten in Lemselo onderdak.

Na de bevrijding

De stengun waarmee de kleuters uit het begin van dit artikel het dorp introkken zal in de april- en meidagen van 1945 administratief gezien “aan de aandacht” zijn ontsnapt. Want als je in de archivalia van Piet Goorhuis de veelheid van handelingen ziet die hij en collega-BS-ers vanaf de tweede april moesten verrichten, rest slechts één conclusie: gigantisch.

Van het uitreiken van “twee geweren” op 25 april 1945 aan “J. Mensink, Oldenzaalsestraat 21, ten behoeve van de bewaking van een opslagplaats van benzine” tot aan het adviseren van de burgemeester bij diens voornemen op 20 juli van dat jaar om over te gaan tot het aanstellen van een “kiescollege” – een soort tijdelijke gemeenteraad, bestaande uit 39 nog te benoemen leden. De oorlog was weliswaar beëindigd, de vrede en de opbouw van de in alle opzichten gehavende samenleving van Nederland, en in ons geval ook Denekamp, vereiste de inzet van velen.

Bron afbeeldingen en documentatie: part. coll. Guus Goorhuis.

De overval van 15 september 1944 in het Lutterzand wordt beschreven in: Jo van n Scheppelborn: Mijn leven naast een verzetsman. Enschede 1995, met een voorwoord van Coen Hilbrink. Met dank aan Gejo Alberts die me op dit boekje wees.

Over Dirk Jan Kip uit Ootmarsum en diens oorlogsverleden wordt op de website van Heemkunde Ootmarsum veel informatie gegeven. Journalist Alphons Weierink beschreef in een indrukwekkend artikel in de Twentsche Courant Tubantia van 4 mei 2002 de overval op de boerderij van de familie Evers in Hezingen waarbij eerdergenoemde Landwachter Kip een hoofdrol speelde. Een drama met onuitwisbare gevolgen.

Heinrich und Käthe: Rijksduiters op het Amelink

Willem Bulter

.....

Een tijdje geleden kreeg ik van Mieke Wesseling, een oud-inwoner van Lonneker (87 jaar oud ondertussen), een pakketje van vijf Duitse brieven uit de oorlogstijd overhandigd. "Misschien kön iej dr wat met," zei ze tegen me. Ze had een keer een doos met breispullen gekocht op een rommelmarkt in Enschede, vlak bij de Mariakerk, en daar hadden deze brieven bij ingezeten. Op de enveloppe staat in keurige letters geschreven: *Frau Cath. Pollemans, Amelinkslaan nr. 9 in Enschede, Holland*. De afzender is *Uffz. Pollemans, Feldpost 58042*. De brieven stammen uit 1944 en 1945. Op de envelop staat een dagstempel met de Duitse adelaar en het hakenkruis.

Gaat het om de brieven van een Duitse soldaat die in Lazarett het Amelink verliefd is geworden op een Nederlandse verpleegster die zijn wonden verzorgde? Nee, ik moet u teleurstellen. Het zijn de brieven van een bijna vijftigjarige Rijksduitser (*1895) aan zijn twee jaar jongere wettige echtgenote. Ze heetten Heinrich Pollemans en Catharina (Käthe) Willemsen, geboren in de textielsteden Gronau en Epe. Beiden hadden een Nederlandse vader en een Duitse moeder, maar hun paspoorten verschilden: hij was een Pruis en zij een Nederlandse. Regelmatig staken leden van beide families de grens over, al naar gelang de werkgelegenheid of de heersende politieke wind, van Gronau naar Enschede en weer terug.

Käthe was al vroeg wees. Toen ze acht jaar oud was, verloor ze haar vader, een textielarbeider die vroeg *Invalidenrentenempfänger* geworden was. Op haar dertiende verloor ze haar moeder, die juist was hertrouwd met de schoenmaker Georg Coenraad Pollemans. Als wees zal ze bij deze stiefvader zijn blijven wonen, ook nadat deze in 1914 in Enschede hertrouwde met Engelina Klensman.

Na de Eerste Wereldoorlog ging Käthe in Nederland aan de slag als dienstbode, eerst in Diepenveen en in 1919 in het Blijdensteinhuis in Enschede bij de weduwe Martha Blijdenstein-Van Heek, die kort daarvoor haar man Helmich had verloren aan de Spaanse griep.[1]. Toen in 1923 de nieuwe villa op het Amelink gereedkwam en de weduwe daar permanent ging wonen, nam ze Käthe met zich mee.[2]. In 1927 trouwde haar dienstbode in Enschede met Heinrich Pollemans die inmiddels werk had gevonden in spinnerij de Bamshoeve.[3]. Door dit huwelijk verloor Käthe haar Nederlandse paspoort en werd ook zij een Rijksduitse. Uit het adresboek van de gemeente van 1939 blijkt dat het kinderloze echtpaar vlak voor de oorlog in de villa op het Amelink woont. Käthe was kennelijk de favoriete dienstbode van de weduwe Blijdenstein. Op een foto uit de dertiger jaren zie je Käthe met de twee zoons van chauffeur Leerkamp een boottochtje maken op de vijver bij de villa. Moederlijk rust haar hand op de schouder van een van de jongens.

In 1940 werd Heinrich vijfenveertig jaar. Dankzij die leeftijd ontsnapte hij aan een directe

oproep *ins Militär*, want de Duitsers hadden de generatiegrens voor de dienstplicht bij drieënveertig getrokken. Wat hij tussen 1940 en 1944 wel heeft gedaan, weten we niet. Het is onwaarschijnlijk dat hij zijn werk op de Bamshoeve kon behouden, want de Nederlanders bejegenden alle Rijksduiters na 10 mei 1940 met groot wantrouwen. Heinrich was opgeleid als *Schlosser*. [4]. Ik denk dat hij met zijn technische achtergrond zijn steentje heeft bijgedragen aan de bouw van de Fliogerhorst Twente.[5]. Ook heeft hij zijn rijksgenoten wellicht hand- en spandiensten verleend toen zij in de villa's het Bouwhuis en het Amelink trokken.[6]. In de loop van de oorlog verhuisden Heinrich en Käthe van de villa naar de naastgelegen chauffeurswoning (Amelinkslaan 9). Mogelijk gebeurde dat na het overlijden van de weduwe Blijdenstein-Van Heek in 1941, toen de oudste zoon van de weduwe, Albert Jan, met zijn gezin in de villa trok. Het kan ook zijn dat ze de villa pas in 1943 uit hoefden, toen er een Duits militair hospitaal in kwam en de nieuwe generatie Blijdenstein uitweek naar 't Spieker aan de Blijdensteinbleekweg.

Dienstbode Käthe op de vijver voor villa Het Amelink.

In de zomer van 1944 moest Heinrich alsnog dienen in de Wehrmacht.[7]. Tot aan de overgave van het Duitse leger in 1945 was hij als *Unteroffizier* gelegerd in het westen van ons land. In die roerige periode is hij nauwelijks thuis geweest. Heinrich doet in zijn brieven schimmig over zijn precieze verblijfplaats en militaire taken. Logisch, want die waren geheim. Toch kun je uit zijn beschrijving van het landschap wat afleiden. Zo vindt hij de duinen erg mooi als ze met rijp bedekt zijn en mist hij bomen in zijn omgeving. Zit Heinrich soms in een bunker van de Atlantikwall te wachten op een vijand die niet komt? Als ik zijn Feldpostnummer 58042 natrek, blijkt dit helemaal te kloppen. Heinrich maakt deel uit van een *Festungs-Stamm-Trupp*. [8].

Geen wonder dat hij klaagt over *Langeweile* want een invasie aan de Hollandse kust blijft uit. Hij heeft niets te doen. Zelfs de geallieerde soldaten die ons land in 1944 wél binnenvallen, laten het westen van het land links liggen.

Omdat Unteroffizier Pollemans geen oorlogscorrespondent mag zijn, schrijft hij over de beslommeringen van alle dag: het eten, de brandstof voor de kachel, de prijs van tabak en de beschikbaarheid van stroom voor radio en verlichting. Ook mag hij in zijn brieven graag speculeren over de bezigheden van Käthe op het Amelink. Op 2 november 1944 wordt Käthe zevenenzeventig jaar en dan *zal* ze haar verjaardag *wel* samen vieren met haar jongste zus Emma die dienstbode is op het Hegeboer, niet zo ver bij het Amelink vandaan.

Heinrich komt uit de brieven tevoorschijn als een toegewijd echtgenoot. Om de zes dagen schrijft hij een brief naar zijn *Pupp*. *Was gabe ich, wenn ich doch an diesen langen Winterabenden wieder so lekker bei dir sitzen könnte bei einem Täschen Tee oder Koffie und etwas Radio Musik dazu und Lukki so gemütlich in seinem Körbchen*, schrijft hij op eind oktober 1944. Als Käthe somber is, moet ze maar een wandeling op het landgoed maken, raadt hij

haar aan. Het Amelink leent er zich heel goed voor om *trüben Gedanken zu verjagen*.

Sinterklaas en Kerstmis kan hij dit jaar niet samen met zijn pupke vieren, want de oorlog heeft ook Nederland bereikt. *Dieses Jahr wird Holland ja wohl seinen traurigsten Nikolaus der letzten 500 Jahre haben.*

Samen met zijn kameraden heeft hij nog wat van het kerstfeest proberen te maken. Zo hebben ze een Tannenbaum opgezet, en konden ze zich tegoed doen aan *Schnaps, Punch*, appels en bitterkoekjes. Bij het kerstmaal stond er fazant op het menu, gebraden in echte boter, een kostbare delicatessen in de hongerwinter. Heinrichs kerstavond eindigde met kerstkaraoke: met zijn kameraden zong hij kerstliederen op de radio mee.

Halverwege maart 1945 schrijft hij over de schaarste. Hij klaagt over de prijs die de Hollanders vragen voor hun tabak: 20 gulden per 50 gram. En hij vangt vissen om zijn etensrantsoen aan te vullen. Gekookte snoek smaakt best lekker, ontdekte hij, toen hij niet meer aan boter of vet kon komen.

Heinrich probeert ondanks de roerige tijden positief te blijven. Meer dan eens eindigt hij een brief met de Hollandse tekst: *'Houd er de moed maar in'*. Pas in zijn laatste brieven – die van maart 1945 – zakt zijn toon. Hij voelt zich de laatste tijd niet *100 Prozent*, bekent hij. Als hij zojuist op de radio naar de nieuwsberichten heeft geluisterd, noteert hij: *Es sieht böse aus in Deutschland. So muss es bald ein Ende geben.* Maar dat einde wil hij niet in Nederland meemaken. Als de oorlog is afgelopen, *fahren wir für immer in die Heimat*. Het Nederland van

na de oorlog lijkt hem geen veilige plek voor een ex-soldaat van de Wehrmacht.

Na de oorlog is het stel naar verluidt in Nordhorn gaan wonen. Het vertrek van Käthe uit het Amelink moet halsoverkop zijn geweest, anders had ze de brieven van haar man wel meegenomen naar de Pruus. Die vielen nu bij de bevrijding in handen van een plunderaar.

Noten

- 1 Sliepsteen nr. 17 (1990)
- 2 Bij haar verhuizing naar het Amelink schonk ze het Blijdensteinhuis op Langestraat 9 aan de gemeente, die er de Openbare Leeszaal en Bibliotheek in huisvestte.
- 3 Heinrich Pollemans zal familie zijn geweest van Käthes stiefvader Georg Coenraad Pollemans, maar tot nu toe heb ik niet kunnen achterhalen wat die relatie precies was. (Een Duitse *Wie Was Wie* bestaat nog niet.) Pollemans is een Nederlandse familienaam die veel voorkomt in West-Brabant. Georg Coenraad Pollemans is geboren in Coevorden, later naar Gronau verhuisd en ten slotte in Enschede overleden. Was Heinrich misschien een stiefbroer van Käthe? Het zou zo maar kunnen: Georg Coenraad Pollemans is driemaal getrouwd geweest. Käthe's moeder was zijn tweede vrouw.
- 4 *Schlosser* = 1. monteur; 2. bankwerker; 3. slotenmaker
- 5 Vergelijk: de Losserse Rijksduitser *Kortemeier* gaf in 1940 zijn baan bij Van Heek op en ging op de Fliegerhorst Twente aan de slag in de hoop op deze manier zijn Duitse dienstplicht te ontlopen. Zie: mijnstadmijndorp.nl
- 6 In 1941 trok de Bauleitung van de Fliegerhorst in het Bouwhuis en in 1943 werd er een Lazarett gevestigd in het Amelink.
- 7 Heinrich nummerde zijn brieven. Hij heeft er in '44-'45 in elk geval tweeënvijftig geschreven. Vijf daarvan zijn overgeleverd. De oudste is nr. 20 en heeft hij geschreven op 27 oktober 1944. Heinrich schreef zo'n zes brieven per maand, dus moet hij de correspondentie in juli 1944 gestart zijn, zo ongeveer.
- 8 Feldpost-nummers vindt u op de website: axishistory.com

Veldpost gericht aan Catharina, Käthe.

Zoektocht naar holtinkstoel

John van Zuidam

.....

In mijn boek “Oale grond, geschiedenis van het Twentse landschap” staat een foto van een eeuwenoude holtinkstoel. Wie helpt mee in de speurtocht naar meer gegevens?

Het meubel betreft een eiken stoel uit 1742, die te vinden is in de verzameling gebruiksvoorwerpen van de Oudheidkamer Twente. De omschrijving bij de stoel is uiterst summier. Het zou hier om een holtinkstoel gaan die door de holtrichter tijdens de markevergadering (holtink) werd gebruikt. Hoe men aan deze stoel is gekomen en in welke marke hij heeft gefungeerd is volkomen duister. In de stoel staat de volgende tekst gegraveerd: “Jan Scholten-Fenne Brokel e(h)elude A(nno) 1742”.

De stoel was dus vrijwel zeker een huwelijks-geschenk en is wellicht later gebruikt tijdens de holtinks. Verder reikt onze kennis niet, ondanks de naspeuringen die we hebben gedaan. De stoel komt namelijk ook voor in de Canon van Denekamp, maar ook daar konden ze mij niet verder helpen. De naam Scholten brengt ons niet op het spoor, omdat er vele Scholtens in Twente zijn. Maar de achternaam Brokel is zeldzamer en komt met name voor in de grensstreek van noordoost Twente en in Uelsen. Er schijnt een erve Broke(l) in de marke Uelsen te zijn geweest, dus de stoel zou uit die marke kunnen stammen, maar ook hier ontbreken nadere aanwijzingen. Vandaar deze oproep aan de leden van de Oudheidkamer: wie brengt ons de oplossing?

Mail uw reactie naar redactie@oudheidkamer.nl

Holtinkstoel uit 1742.

Oldenzaal en Enschede identiek op westhelling

Henk Römer

.....

Onze wandeling, begonnen in Ootmarsum, heeft ons op een vreemde manier door Twente en door de eeuwen gevoerd. We konden ons verdiepen in wat in vroeger eeuwen gebeurde, alles dank zij het archief van Oldenzaal. Ongetwijfeld heeft schrijver maar een klein deel van de geschiedenis kunnen weergeven, want natuurlijk zijn er veel meer steenovens geweest.

Dit geldt in het bijzonder voor het nu volgende deel van Twente, de omgeving van Enschede. Toen in 1862 het stadje Enschede volledig afbrandde, ging ook vrijwel het gehele stadsarchief verloren, daarnaast natuurlijk ook vrijwel alle particuliere aantekeningen.

Wat er hier dus nu nog bekend is van vroeger eeuwen is vrijwel geheel mondeling overgeleverd. Tussen Enschede en Oldenzaal, tegenwoordig is hier de Vliegbasis Twente, lag tot in het begin van de laatste oorlog de steenfabriek van Smulders en Mulder. De zeer grote groeve bij dit bedrijf werd bijzonder systematisch af gegraven en gaf een duidelijk beeld van de ontsloten lagen: een vrijwel ongestoord pak Eocene klei, slechts enkele meters beneden de oppervlakte.

Het is mogelijk dat in het noordwestelijk deel van de groeve ook wat Oligoceen voorkwam; daar werden ook geregeld fosforieten gevonden. Vondsten van fossielen zijn schrijver van deze groeve niet bekend; de afzettingen van eocene klei zijn wat Twente betreft vrijwel steeds arm aan fossielen. In zekere zin is de ligging van Enschede en Oldenzaal identiek. Beide steden liggen deels op de westelijke helling, bestaande uit tertiaire klei, bedekt door een flinke laag keileem.

De steenbakkerijen lagen in de vorige eeuw in een kwartcirkel om de noordoostkant van de stad. Grotendeels zijn de kleigaten al verdwenen door de nieuwbouw. Daar de stadsuitbreiding van Enschede zich meer naar het westen richt, kan men aan de noordoostzijde hier en daar nog sporen van vroegere kleigaten aantreffen; weer natuurlijk de typisch laag gelegen weilanden. Veel is er echter niet meer te zien; vooral in het begin van deze eeuw zijn vele bedrijven gesloten. Merkwaardig is het dan hoe snel gebouwen en groeven verdwenen zijn.

Roberskom

De vele kleigaten begonnen aan de Oldenzaalsestraat. De steenfabriek van Schreurs (denk aan de sportterreinen op het „Schreurserve“) is in de jaren twintig geheel verdwenen; nog herinner ik me hoe ik als jongen uren heb staan wachten totdat de hoge schoorsteen viel. Bij de uitgestrekte groeven van deze fabriek sloten zich weer anderen aan, vele straatnamen zoals Ringovenstraat, Steenweg enz. herinneren aan de oude bedrijvigheid. In de woonwijk het Ribbelt is nog een zeer diepe vijver, de Roberskom, ook al weer een restant van vroegere kleiwinning. De kleigaten waren meestal niet overdreven diep, zodat latere bebouwing mogelijk was. Nog meer oostelijk, tot aan de Noord Eschmarker Rondweg, waren overal afgravingen te vinden. We komen nu al in de directe omgeving van de steenfabriek Hulshof, de enige steenfabriek welke nog in bedrijf is. De oudere groeven lagen in de directe omgeving van de steenoven bij de

Duizenden boringen verrichtte Henk Römer (1915 -2000) in de Twentse bodem. In 1961 nam de fanatieke amateurgeoloog de lezers van vakblad Grondboor en Hamer mee op een tocht door Twente. In 't Inschrien 2020 -1 is het eerste deel te lezen. In deze uitgave het vervolg. Römer wijst op verborgen schatten en vertelt vergeten verhalen.

Noord Eschmarker Rondweg; geleidelijk aan werden deze verlaten en werden nieuwe groeven aangelegd, steeds verder oostelijk langs de spoorlijn naar Gronau. De meeste van deze groeven heb ik in vroeger jaren kunnen bezoeken, doordat echter fossielen vrijwel ontbreken is men op de duur geneigd dergelijke ontsluitingen te verwaarlozen. Dit is jammer en mag niet gebeuren; desondanks doen we dit

De Roberskom in de Enschedese woonwijk Het Ribbelt.

allemaal, met het gevolg dat er dan ook letterlijk niets van deze groeve bekend is. Ongeveer een halve eeuw geleden heeft men hier een rechtopstaande stam van een *Taxodium* (moerascypres) gevonden; dit is weer eens te meer een bewijs dat we ook deze ontsluiting niet mogen verwaarlozen. Het blijft een tweeslachtige geschiedenis: een kennelijk mariene afzetting met een nogrechtopstaande boomstam! De formatie is wat zandiger dan de klei van Smulders; beter gezegd: door de klei lopen enkele laagjes met een wat groter zandgehalte. Natuurlijk is dit zand zeer fijn, en ook is een dergelijk laagje nooit ver te volgen, het verdwijnt meestal weer spoorloos. Toch is de gelaagdheid hierdoor duidelijk aangegeven.

Pyriet

Soms is een van deze laagjes rijk aan pyriet; schrijver vond hierin eens een lange „sliert” pyrietknollen. Een andere keer vinden we in deze laag weer eens houtresten, donkerbruin van kleur. Probeer eens een droog stukje van deze houtresten aan te steken! Dit gelukt prompt, het vlamt niet maar smeult weg als een sigaret, de rook is bitumineus en SO₂-houdend, tenslotte blijft er zeer veel as over, deze as is vrijwel geheel

ijzeroxyde. Dit toont aan dat het hout voor een belangrijk deel al gepyritiseerd is.

De gelaagdheid van de klei is soms ook duidelijk waarneembaar aan de afwisseling van dikkere zandige en kleiige lagen. Al met al kunnen we dus hier constateren dat de klei hoegenaamd niet aan stuwing door het ijs onderhevig is geweest. De hoge ligging van de Eoceenklei wordt veroorzaakt door tectonische opheffing; in tegenstelling met de Kuiperberg is hier geen stuwing of verschuiving aan te tonen. Schrijver geeft alle Twentse amateurgeologen de raad deze groeve niet uit het oog te verliezen, hoewel er voor de verzamelaar niets of bijna niets te vinden is! Daar echter de groeven van Hulshof zich steeds verder naar het oosten verplaatsen is de kans niet uitgesloten dat men eenmaal door het Eoceenmateriaal heen komt en de basis van deze formatie bereikt. Dan zou de overgangslaag misschien nog wel eens interessante vondsten kunnen opleveren.

Het algemene beeld van de groevenreeks, welke vroeger ten noorden en oosten van Enschede te vinden was, is dus het volgende:

te beginnen aan de Oldenzaalsestraat werd keileem ontgonnen, steeds verder oostelijk gaande komen we tenslotte in het Eoceen

terecht, en de meest oostelijke groeve van Hulshof ontsluit ook nog Eocene, maar deze lagen zijn daar nog maar dun. Op de plaats waar thans de Algemene Begraafplaats (Oosterbegraafplaats) van Enschede is, komt een zeer dikke laag keileem voor; daar stond omstreeks 1839 een steenoven van de overgrootvader van schrijver. Hiervan is geen spoor meer terug te vinden; zeker is, dat er alleen keileem werd verwerkt. Gaan we nu nog verder zuidelijk voorbij de Gronausestraat dan komen we in Zuid-Eschmarke. Ook daar zijn in het verre verleden verschillende kleine steenovens geweest; dit moet evenwel reeds eeuwen geleden zijn. In mijn kinderjaren heb ik door zeer oude mensen hierover wel eens iets horen vertellen. Of voorouders van de thans nog levende leden van families als Tegeler en Tichelaar daar ter plaatse stenen gebakken hebben, heb ik niet kunnen vaststellen. Zoals met vele oude Twentse namen het geval is, is het heel goed mogelijk dat we de herkomst een kleine duizend jaar terug moeten zoeken. Enfin, welke geoloog kijkt op een paar jaar?

Ten zuiden van Enschede zijn mij geen plaatsen bekend waar men leem heeft afgegraven. Natuurlijk zal er hier en daar wel eens een „veldbrand" hebben plaatsgehad; sporen daarvan zijn er echter beslist niet meer te vinden. Dit is wel het geval geweest bij het bouwen van de Hervormde kerk te Buurse. Op enkele plekken dicht bij Buurse komt de keileem dicht genoeg aan de oppervlakte om dit mogelijk te maken. Te oordelen naar de habitus van de bakstenen van de kerk lijkt het niet waarschijnlijk dat men hier ouder materiaal dan keileem heeft verwerkt.

Gronau – Losser

Een ander belangrijk gebied is de streek van Gronau tot Losser. Het behoort tot het goede gebruik dat we de directe omgeving van Gronau maar bij Twente rekenen; weliswaar moeten we ook in de geologie grenzen trekken, maar in dit geval trekken we die grens dan toch maar graag achter Gronau. De reden hiervan is duidelijk. Tot 1914 was in Gronau een beroemd kleigat, namelijk de groeve Gerdemann. In deze groeve is een schat van fossielen gevonden, waarover al

Kleigat dicht bij het Twentekanaal in Hengelo, nabij de Oelerbrug. Aan de oever woningen uit de wederopbouwperiode gebouwd voor ingenieurs van Stork Chemie.

bijzonder veel is geschreven. Niet alleen was er „kleingood" onder de fossielen, bijzonder goed geconserveerd (denk aan de prachtige Garmier/a-ammonieten), ook de grote fossielen zijn beroemd geworden. Uit de groeve Gerdemann is de *Brancaosaurus brancai* Wegner (1910) afkomstig — een ruim drie meter lange Plesiosaurier. Bij dit skelet is het niet gebleven; vele brokstukken van andere skeletten zijn uit de harde klei gebikt, schildpadresten, wervels, schouderbladen, te veel om op te noemen. Deze groeve welke ruim dertig meter diep was ontsloot de overgangslagen van het onderste Valanginien (Garnieria-lagen) en een tiental meters Weald. De lagen stonden vrij schuin (hellend naar N.O.) zodat een bijzonder prettig beeld werd gekregen van de geleidelijke overgang van de brakwaterformatie van het Weald naar het zuiver mariene Onder-Valanginien. Wegner heeft deze groeve minutieus beschreven, waarbij hij bijzonder goed de verschillende fasen van de transgressie van de open oceaan over de wad-afzettingen van het Weald heeft weergegeven.

De onderste lagen van de groeve bestonden uit kleisteen, kleischalie van het Weald, met hier en daar een dun kalkbankje vol schelpen. Meer naar boven begonnen oesterschelpen te verschijnen, nog hoger kwam de dunne overgangslaag met een gemengde fauna, en daarna verscheen het mariene Onder-Krijt met onder andere ammonieten. In het bovenste deel van de groeve kwam geen klei meer voor; dit was een witte zandlaag, hier en daar verkit tot zandsteen (equivalent van Bentheimer zandsteen). In de harde stukken kwamen soms

ook nog fossielen voor. Dit zand was nog een zuivere zoutwaterafzetting (te zien aan ammonietenresten). Zouden jongere lagen van het Valanginien ontsloten geweest zijn dan hadden we ook nog de overgang naar de limnische facies kunnen zien. Een groot deel van de Bentheimer zandsteen bij Gronau is als continentale facies (landafzetting) ontwikkeld. Thans herinnert aan deze groeve alleen een diepe kuil met water en een berg sterk verweerde klei, waarin we met wat geluk nog hier en daar een schelpje vinden. Een veel minder bekende groeve bij Gronau wil ik hier toch ook nog even noemen, niet beroemd om zijn fossielen, maar die voor de liefhebber toch ook belangrijk is geweest, nl. het kleigat aan de Eperberg, thans helaas een poel met vies water en vuilnis. Deze groeve bevond zich zeer dicht bij een verschuivingszone, van de „Overschuiving van Gronau" waar Onder-Krijt tegen veel jongere lagen is opgeperst. De spronghoogte was honderden meters; in de Eperberggroeve was dit met wat goede wil duidelijk waarneembaar. De gelaagdheid van de klei was wel zeer miserabel door de verschillende drukrichtingen. Toch kon men zien, bij droog weer, dat de klei doorspekt was met verschuivingspletten, soms gevuld met kalkspaat, soms ook met fijn verkit gesteentemeel. Het grootste deel van de groeve behoorde tot het Aptien of Barremien; het schijnt echter ook dat sommige miniatuurschollen nog wat ouder waren. Als jongen heb ik deze groeve enkele malen bezocht en werd ik telkens getroffen door de tientallen breuken op slechts een twintigtal meters afstand. Hoe scherp deze breuken door

Brancaosaurus brancai Wegner, vrijwel compleet skelet, afkomstig uit de voormalige groeve Gerdemann, Gronau, in het Geologisch Instituut te Münster.

de harde klei waren gesneden was te zien aan een belemniet, welke mij getoond werd, en die zuiver doormidden gesneden was gevonden. De spronghoogte van dit breukje bedroeg tien centimeter. Bij graafwerk in deze omgeving worden nog wel eens stukken steen met mooie verschuivingsvlakken gevonden.

Limnische zanden

We gaan nu weer naar ons eigen grondgebied en komen weer bij de oude groeve van Nijland, waarmee ik dit artikel ben begonnen. De lagen welke hier ontsloten werden waren dezelfde als die van de groeve Gerdemann, alleen was alles „miniatuur“. Toch was ook de conservatietoestand van de fossielen veel slechter, en ook de rijkdom aan soorten was gering. Ook hier bij Glanerbrug lag boven de Garnieria-Xttg nog een mariene zandlaag; deze was precies als in Gronau dun, en een twintigtal meters van de oude groeve beginnen reeds weer de limnische zanden (Kuhfeldlagen).

Het is jammer dat in deze omgeving zo weinig ontsluitingen zijn. Tussen station Glanerbrug en Glane ligt vrijwel het gehele Onder-Krijt in al

zijn geledingen slechts bedekt door een paar meter Diluvium. Albien-Aptien-Barremien-Hauterivien-Valanginien-Weald liggen hier netjes op volgorde; met de grondboor heb ik herhaaldelijk deze lagen bereikt. We gaan nu weer verder naar het noorden, en passeren een honderd meter ten noorden van Nijland een overschuiving, welke Valanginienzand scheidt van Boven-Barremienklei, door foraminiferen-onderzoek aangetoond. Even voordat de weg uitloopt op de weg Losser-Glane is links een laag weiland te zien, met nog een bergje klei; hier was voor vijftig jaar de groeve Van der Lande. Men heeft enkele proefgaten gegraven om na te gaan of de kleijzergeoden van het Onder-Krijt (Barremien) het ontginnen waard waren. Aan de andere zijde van de grens is het gehele gebied indertijd verdeeld in ijzerertsconcessies en zijn duizenden tonnen erts gegraven. Het grote probleem was echter steeds weer de grote hoeveelheid harde klei welke verzet moest worden om het erts te winnen.

De kleilagen (beter zou zijn te spreken van kleisteen of kleischalie) zijn soms behoorlijk hard en bevatten wat bitumen. Een steenbakkerij

De steenfabriek van de gebroeders Osse in Losser. Eén van de laatste voorbeelden in Europa van een nog functionerende ringoven. De productie werd in 1999 beëindigd.

is hier niet geweest. Volgen we nu onze route naar Losser dan komen we na een paar honderd meter bij de duiker waaronder de Elsbeek haar weg vindt naar de Dinkel. Links van de weg is ook een proefgat geweest, van Van der Lande; waarschijnlijk werd hier in veel oudere lagen naar het erts gezocht. Ook hier is de klei niet voor het steenbakken gebruikt.

Volgen we de genoemde Elsbeek naar het westen tot even voor het punt waar deze beek de binnenweg Losser-Enschede kruist, dan komen we op een punt waar lang geleden ook een steenoven stond; een landweggetje heet nog Steenovenweg. Het enige wat ik nog kon vaststellen was een laag weiland tussen een paar hogere heidevelden. De bodem van het weiland bestaat uit keileem.... Volgen we nu voor het gemak de genoemde binnenweg naar Losser tot we een paar honderd meter van de bebouwing van Losser verwijderd zijn dan zien we rechts van de weg een verwilderd bosje: bomen en struiken met daartussen een poel, steeds met water gevuld. Hier was voor een dikke dertig jaar een proefgat van de steenfabriek Gebr. Osse te Losser, de nog bestaande grote fabriek aan de weg naar Oldenzaal. In deze groeve heeft men geëxperimenteerd met een voor Nederland volkomen nieuwe methode van kleiwinning. De hier voorkomende kleilaag, liever kleimergellaag, is een sterk kalkhoudende kleilaag, welke onder Losserse zandsteen voorkomt op de scheiding van Hauterivien en Valanginien (is nog Hauterivien). Deze laag was bijna hard als steen en maakte normaal ontginnen niet mogelijk. Men had in de groeve een soort maal- en mengmachine geplaatst die ter plaatse een dunne kleipap maakte, en deze „pap" werd door een meer dan een kilometer lange leiding naar de steenfabriek geperst. Het experiment is niet bevredigend verlopen, mogelijk was de leiding te dun. De groeve was niet groot, maar de laag was rijk aan fossielen. Gevonden werden ammonietbrokstukken, belemnietenrostra en verder nogal eens „knoedels" versteende Serpula-gangen en in de klei hier en daar een bankje kalkspaat met wat pyriet. Ten zuiden van deze groeve is zeer lang geleden ook nog een steenoven geweest, op een punt ten westen van de voormalige korenmolen. Onze stafkaarten geven hiervan niets meer aan. Toen ik vorig jaar

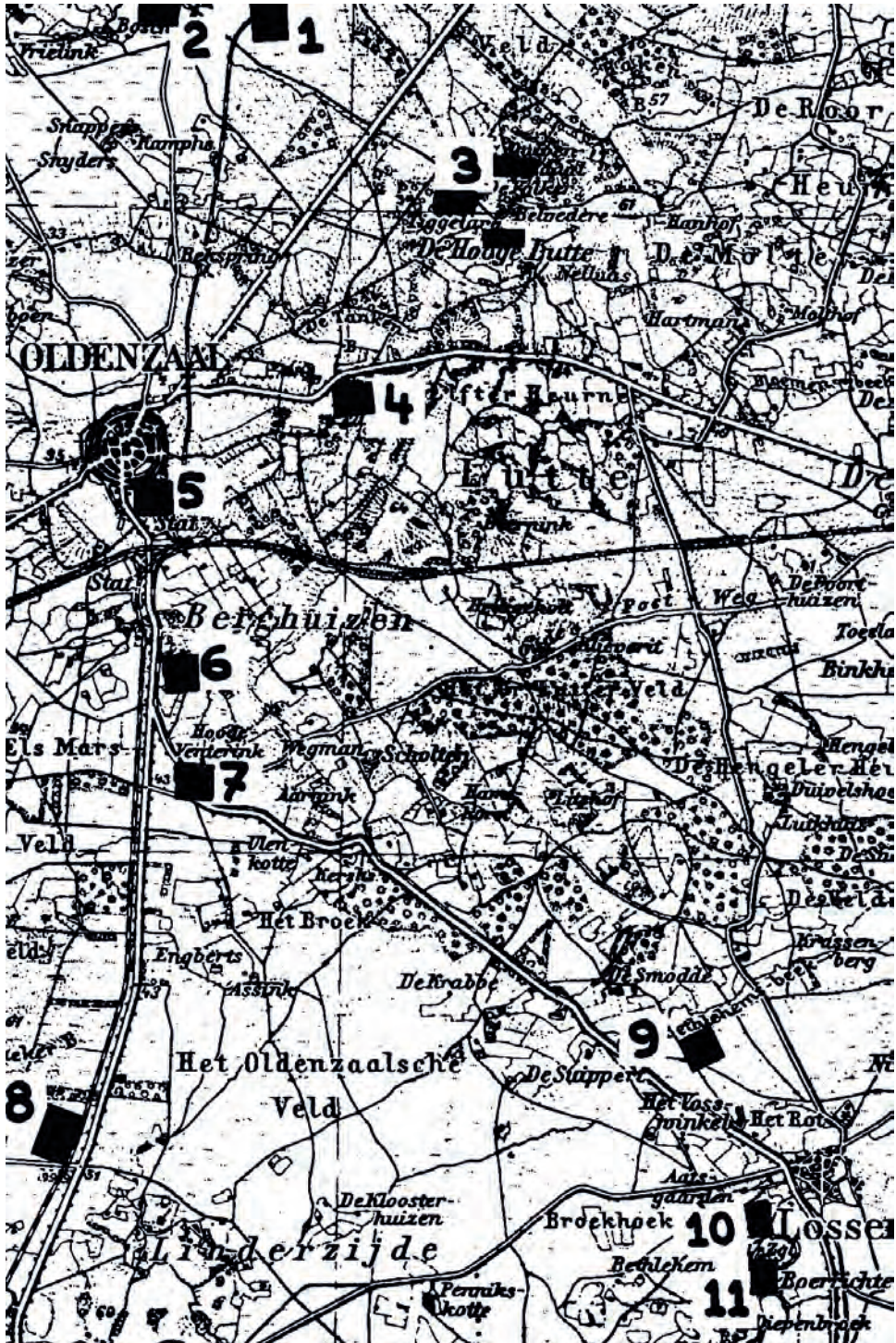
een Duitse stafkaart van de grensstreek in handen kreeg verbaasde ik me erover dat ten westen van Losser duidelijk Zgl. (Ziegelei) stond. Bij navraag en onderzoek bleek me dat hier inderdaad een groeve is geweest. Resten van de oven schijnen nog te bestaan; de groeven zijn zoals steeds weer geheel verdwenen. Mogelijk zijn een paar bijzonder lage natte weilanden in deze buurt de overblijfselen. Wat men hier ontgonnen heeft kon ik niet met zekerheid vaststellen, dit kan zowel keileem als Hauterivien-klei zijn geweest. Dit blijft dus een vraagteken.

Hengelo

Onze wandeling door Oost-Twente gaan we nu afbreken. Het accent van dit artikel wilde ik gaarne laten vallen op de oude groeven; wat nog in volle exploitatie is kan een ieder zelf nog bestuderen. Zo ook de ontginningen van klei te Hengelo. Ten noorden van deze stad graaft men een preglaciaal of interglaciaal materiaal af. Veel bijzonders van deze groeven kan ik niet vertellen; ze zijn mij helaas slechts oppervlakkig bekend. De groeven ten zuiden van Hengelo, direct aan het Twentekanaal, ontginnen Eoceen-materiaal (Bartonien). Dit is in wezen weer een van die groeven waar bijna niets te vinden is en die dus weer door de liefhebbers wordt verwaarloosd. Denk er aan, het kan nu nog; wie „duikt" hier eens in?

Borne kende sedert jaren twee steenfabrieken en wel die van Scholten en van Morselt. Helaas heeft deze laatste de productie gestaakt en is er weer een goede ontsluiting in het Oligoceen minder ... en een vuilnisgat meer!

De groeve Scholten graaft ook Oligoceen-klei af; van Borne zijn de bekende „koperpillen" zeer bekend, jarenlang heel prettig markasiet genoemd, totdat zonneklaar bleek dat we met pyriet te doen hebben — weer een bewijs dat we toch steeds alles tot in alle finesses zelf moeten onderzoeken en niet altijd alles van anderen moeten geloven! Ook in de geologie heeft een eenmaal gepubliceerde slordige determinatie van een fossiel, of een foutieve interpretatie van boorgegevens een veel langer leven dan de best gedocumenteerde feiten.... helaas!

Oude groeven bij Oldenzaal.

1. Rossum I (heuvel bij de voormalige tramhalte - Eoceen/Oligoceen). 2. Rossum II (fosforietgroeve café Stegge - Eoceen/Oligoceen). 3. Potterink? e.a. oude groeven (Oligoceen). 4. Groeve brj Rochues (Oligoceen). 5. Stadstichelwerk Oldenzaal (kei-leem). 6. Th. Kistemaker (keileem). 7. Tönies (keileem). 8. Smulders en Mulder (Eoceen). 9. Gebr. Osse (keileem, lokaalmoreine). 10. Oude groeve Gebr. Osse (Hauterivien). 11. Onbekende groeve (?).

Nieuw in de boekenkast

Marcel Mentink

Het is al weer vele jaren geleden dat er in 't Inschrien aandacht werd besteed aan pas verschenen publicaties met betrekking tot Twente. Dat gebeurde indertijd in de rubriek 'Gehoord en gelezen'. Met ingang van 2020 willen we net als toen weer een overzicht bieden van onlangs verschenen regionale uitgaven. We hebben de heer Marcel Mentink bereid gevonden hiervoor de informatie te leveren. Hij is als senior adviseur voor de Overijssel Collectie/Erfgoed verbonden aan Rijnbrink, de organisatie die de provincies Gelderland en Overijssel ondersteunt op cultureel en sociaal gebied, o.a. ten behoeve van de Gelderse en Overijsselse bibliotheken.

We beginnen met een kleine inhaalslag. De hieronder genoemde publicaties zijn nog van het najaar 2019.

Gijs Eijsink (red.): Hoe mooi Twente wel niet is.

Gijs Eijsink teksten et cetera, Hengelo, 2019.

ISBN 9789082223545 | 144 pag. | € 22,50

63 Twentenaren en oud-Twentenaren geven in het eerste deel van het boek in maximaal 450 woorden hun visie op Twente en wijzen hun favoriete foto-locatie aan.

In het tweede deel staan de antwoorden van de 63 op de vraag of het niet beter is dat Twente voortaan één grote gemeente vormt in plaats van de huidige 14. Een kleine meerderheid is hier tegen.

J.H.A. Poorthuis, J.A. Ensing, L.G. Poorthuis: De Dinkelstroom. Van bron tot monding. Deel 1. J.H.A. Poorthuis, Losser, 2018. ISBN 97 890

8061 480 2 | 223 pag. | 31 cm, illustraties. Met literatuuropgave | € 18,00

Op basis van een fotoserie uit de jaren 1954 - 1957 van Albert Poorthuis stelden Jan Ensing en zoon Jan Poorthuis een foto-tekstboek samen over het riviertje de Dinkel, waarin zij aandacht besteden aan de veranderingen op allerlei terrein. Een fraai, rijk geïllustreerd boekwerk over de Dinkel, waarin heden en verleden elkaar telkens in zwart-wit en in kleur afwisselen. Tevens een kompas voor wandel- en fietstochten.

J.H.A. Poorthuis, J.A. Ensing, L.G. Poorthuis: De Dinkelstroom. Van bron tot monding. Deel 2: De zijstromen. J.H.A. Poorthuis, Losser, 2019.

ISBN 97 890 8061 482 6 | 288 pag. | 31 cm, illustraties. Met literatuuropgave | € 24,95

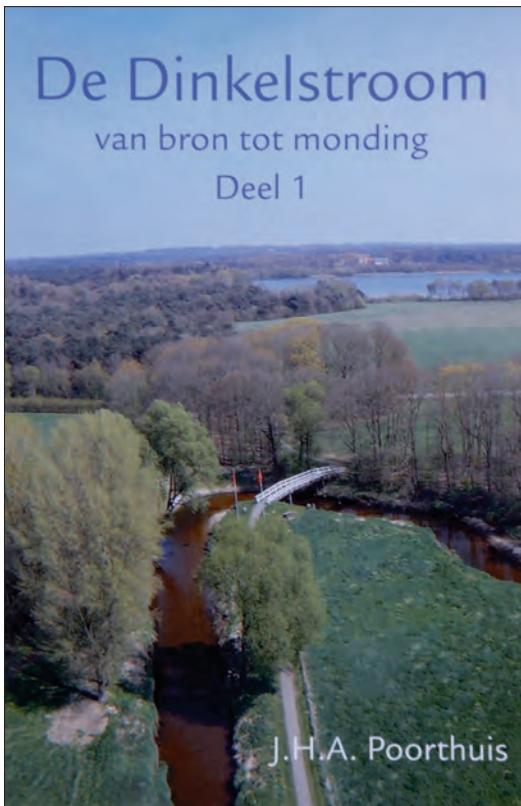
In Deel 2 komen de 128 zijbeken van de Dinkel op Nederlands- en Duits grondgebied aan bod volgens hetzelfde procédé als in deel 1. Ook dit boek is voorzien van plattegronden, historische - en actuele foto's, geografische platen en kleurrijke prenten.

Annette Evertzen: Twickelboerderijen in Twente. Stichting Historisch Archief Hengelo, Hengelo, 2019. ISBN: 978 90 8301 220 9 | 192 pag. | € 24,50

Foto-tekstboek dat oog heeft voor de verschillende lagen: de historische, de agrarische, de architectonische en de landschappelijke. Op basis van literatuur- en archiefonderzoek, bezoeken aan boerderijen en gesprekken met pachters.

Bert Wolbert en Gerard Welberg m.m.v. de werkgroep Markeboek Dulder: Het marke-

boek van Dulder 1647-1845. Vereniging Heemkunde oalde Gemeente Weersel, Weerselo, 2019. ISBN 9789080462236 | 396 pagina's | 32 cm, illustraties. Met index, literatuuropgave | € 24,95
Hertaling in hedendaags Nederlands van het Markeboek Dulder over de periode 1647-1845 op basis van de transcriptie van André Hottenhuis.

Henk Koop & Harm Smeenge; Ab Aalbers (samenst.): Het Markeboek Drieschicht 1498 – 1786. Samenwerkingsverband Markeboek Drieschicht, Geesteren, 2019. ISBN: 978 90 9032 190 5 | 640 pag. | € 39,95
De hertaling in hedendaags Nederlands gepresenteerd naast de oorspronkelijke tekst toont

hoe de mensen vroeger met hun rechten, plichten en geschillen omgingen in het uitgestrekte vrijwel onbewoonde veen- en bosgebied, grenzend aan de bestaande marken Mander, Vasse en Geesteren, gereguleerd door een nieuwe zogenaamde drieschichtige marke.

Mark Hendriks (red.): Vliegwiél. De transformatie van vliegbasis Twente. Uitgeverij Blauwdruk, Wageningen, 2019. ISBN: 978 94 9247 426 1 | 205 pag. | € 27,50

Dit geïllustreerde boek reconstrueert hoe het mysterieuze gebied van vliegtuigshelters, weidse grasvlaktes en afgelegen legerkampen langzaam verandert in een gevarieerd woon-, werk- en recreatiegebied. Het beschrijft de geschiedenis en de gebiedsontwikkeling van dit imposante terrein waar ruimte is voor evenementen, technische innovatie en natuurontwikkeling.

Henk Bloemhoff, Philomène Bloemhoff-de Bruijn, Jan Nijen Twilhaar, Henk Nijkeuter, Harrie Scholtmeijer: Nedersaksisch in een notendop. Inleiding in de Nedersaksische taal en literatuur. Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV, Assen, 2019. ISBN: 978 90 2325 667 0 | 184 pag. | € 22,95

Het Nedersaksisch kreeg in 2018 nationale erkenning als volwaardige en zelfstandige taal. Beknopt, maar wel in al hun facetten beschrijven vijf kenners het Gronings, Drents, Stellingwerfs, Sallands, Twents, Achterhoeks en Veluws. Aan de orde komen: de klanken, woordvormen, zinsbouwkenmerken en de grote woordenboekprojecten. Daarnaast is er veel aandacht voor de maatschappelijke positie, de beheersing en het gebruik van het Nedersaksisch. De Nedersaksische literatuur is overzichtelijk gepresenteerd naar periode en regio en de bronnenlijst nodigt de lezer uit zich verder in deze mooie, eeuwenoude taal te verdiepen.

SCHERVEN BRENGEN GELUK...

Ja, het zou heel goed een scherf van niks kunnen zijn. Aan de andere kant... Wie weet welk verhaal er achter schuilgaat. Of wat voor ommekeer hij over zeg 1000 jaar teweegbrengt.

U, als lid van de Oudheidkamer Twente, u doet natuurlijk geen scherf af als zomaar een scherf. Bovendien weet u dat de OKT veel meer in zijn bezit heeft en over veel en veel meer gaat dan alleen archeologische vondsten.

Hoe meer mensen dat met u zouden weten, hoe mooier natuurlijk. En hoe rooskleuriger en actiever ook de toekomst van de OKT. Over actiever gesproken: er is binnen de OKT van alles te doen. Vrijwilligers zijn dan ook van harte welkom. Voor administratieve werkzaamheden, voor ict, voor bestuursfuncties, als huismeester, voor tal van hand- en spandiensten, voor noem maar op.

...EN EEN ACTIEVE TOEKOMST VOOR DE OUDHEIDKAMER TWENTE

Iets voor u, OKT-vrijwilliger? Of voor iemand (hoeft nog geen OKT-lid te zijn) die u kent? Mailt u dan naar: vrijwilligers@oudheidkamertwente.nl of schrijf een briefje naar onderstaand adres.

OKT huis Stroinksbleekweg 12b, 7523ZL Enschede
T 053-4787447 E info@oudheidkamertwente.nl

*Vereniging Oudheidkamer
Twente*

